

censureerd het kamp verlieten, toch een zekere voorzichtigheid in acht namen: het kanaal kon elk ogenblik ontdekt worden. Maar er waren nog andere, door ons al genoemde, wegen om brieven het kamp uit te smokkelen: via de Philips-employé's van de Speciale Werkplaats en via dr. Steijns die zich tweemaal per week naar Den Bosch mocht begeven. Meer nog. In de *Krankenbau* stond een röntgen-installatie; deze moest van tijd tot tijd nagekeken worden door een firma in Amsterdam; dat deden twee technici die dan telkens holle voorwerpen mee uit het kamp namen die aan de beide uiteinden dichtgesoldeerd waren maar waarin zich clandestiene brieven bevonden – deze smokkelmethode was een vinding van een der in de *Krankenbau* werkzame gevangenen, Cornelis Fels, een in '41 ondergedoken socialist die sinds oktober '43 in Vught gevangen zat.

Op dezelfde wijze waarop brieven naar buiten gesmokkeld werden, werden zij naar binnen gesmokkeld. Bij dat laatste maakte zich in '43 ook een opperwachtmeester van de gemeentepolitie uit Den Bosch, L. M. A. Hermse, verdienstelijk. Hij had als taak, allerlei stukken van de *Aussenstelle* Den Bosch aan de *Kommandantur* van Vught af te geven; die stukken had hij dan in een fietstas bij zich maar tussen die stukken zat steeds ook een pakje clandestiene brieven. Hermse zette zijn fiets bij de *Kommandantur* neer, nam de 'SD'-stukken mee naar binnen en liet het pakje brieven in zijn fietstas achter – die werden er door een gevangene die er van wist, uit gegraaid. Die gevangene werd evenwel op 3 augustus '43 op heterdaad betrapt door een SS'er. Hermse werd meteen zelf in Vught opgesloten (hij zat er een jaar gevangen), maar andere gevangenen die op de *Kommandantur* werkzaam waren, wisten de daar naar binnen gebrachte clandestiene brieven zo snel weg te werken dat *Lagerkommandant* Chmielewski er van overtuigd was dat SS'ers het hadden gedaan – een hele groep SS'ers moest een middag lang strafexerceren.

★

In onze paragraaf over Amersfoort vermeldden wij dat er bij sommige gevangenen een intensief geloofsleven bestond en dat daarnaast in het kamp, hoeveel honger er ook geleden werd, lezingen werden gehouden en discussiegroepen tot ontwikkeling kwamen. Het was in Vught niet anders, met dien verstande dat, toen de honger er eenmaal verdwenen was, de gevangenen aan al datgene wat zij buiten werkuren wensten te doen, meer energie konden besteden dan in Amersfoort.